

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

*Мамбеталиева Бурулай Абжалбековна,
К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети,
аспирант,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**ТЕҢДИК АСКАРОВ ЖАНА XX КЫЛЫМДЫН 50-ЖЫЛДАРДАГЫ
ТАРЫХЫЙ-АДАБИЙ ПРОЦЕСС**

*Мамбеталиева Бурулай Абжалбековна,
аспирант,
Бишкекский гуманитарный университет имени К. Карасаева,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ТЕҢДИК АСКАРОВ И ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНЫЙ
ПРОЦЕСС 50-Х ГОДОВ XX ВЕКА**

*Mambetalieva Burulai Abzhalbekovna,
Applicant,
Bishkek K. Karasaev University for the Humanities,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**TENDIK ASKAROV AND THE HISTORICAL-LITERARY PROCESS
OF THE 1950S IN THE 20TH CENTURY**

Аннотация: Белгилүү адабиятчы жана эстетик Теңдик Аскарөвдун «Восхождение к зрелости» аттуу китебинде кыргыз профессионал адабиятынын 50-жылдын өнүгүү жолу илимий түрдө каралган (1920-60-жылдар). Бул макалада аталган китептин 50-жылдардагы адабияттын өнүгүшүнө арналган бөлүгү талдоого алынган. Макала Т. Аскарөвдун 50-жылдардагы адабий процеске карата концептуалдуу мүнөздөгү көз караштарын ачып берүүгө жана окумуштуунун улуттук адабияттын тарыхын изилдөөгө кошкон салымын аныктоого багытталган. Т. Аскарөв аты аталган китебинде 50-жылдарды кыргыз адабиятынын өнүгүшүндөгү сапаттык жаңы баскыч катары мүнөздөгөн. Мунун далили катары Т. Сыдыкбековдун «Тоо арасында» романынын реалисттик стилин жана индивидуалдуу мүнөздөрүн талдап көрсөткөн. Т. Аскарөв эмгегинде адабияттын көркөм жаңылануунун шарттаган коомдук-тарыхый жана маданий-эстетикалык факторлорду да ачып көрсөткөн. Ошентип, жарыяланып жаткан бул макалада Т. Аскарөвдун 50-жылдардын адабиятына карата илимий көз караштарынын, ой-пикирлеринин салмактуулугу, концептуалдуулугу далилдер аркылуу тастыкталды.

Аннотация: В книге известного литературоведа и эстетика Т. Аскарова рассматривается пятидесятилетний путь развития профессиональной кыргызской литературы (1920-60-е годы). В данной статье подвергается анализу раздел названной книги

ученого, который посвящен литературному процессу 50-х годов. Публикуемая статья ориентирована на раскрытие концептуальных взглядов Т. Аскаророва на литературу данного отрезка времени и определение его вклада в исследование истории национального словесного искусства. В книге Т. Аскаророва 50-е годы характеризуются как качественно новый этап развития кыргызской литературы. Характерным явлением данного нового этапа развития литературы Т. Аскароров считал роман Т. Сыдыкбекова «Среди гор», приводя в качестве примера реалистический стиль романа и его индивидуальных характеров. В своем труде Т. Аскароров раскрывал общественно-политические и культурно-эстетические факторы, которые повлияли на процесс художественного обновления. Словом, в данной статье аргументированно показана научная значимость и концептуальность взглядов Т. Аскаророва на историко-литературный процесс 50-х годов XX века.

Annotation: In the book of the well-known literary scholar and aesthetician T. Askarov, the fifty-year path of the development of professional Kyrgyz literature (1920s–1960s) is examined. The present article analyzes the section of the scholar's work devoted to the literary process of the 1950s. The article is aimed at revealing T. Askarov's conceptual views on the literature of this period and at determining his contribution to the study of the history of the national art of the word. In T. Askarov's book, the 1950s are characterized as a qualitatively new stage in the development of Kyrgyz literature. A characteristic phenomenon of this new stage, according to T. Askarov, was T. Sydykbekov's novel *Among the Mountains*, which he cites as an example of realistic style and individually developed characters. In his work, T. Askarov reveals the socio-political and cultural-aesthetic factors that influenced the process of artistic renewal. In short, the article convincingly demonstrates the scholarly significance and conceptual depth of T. Askarov's views on the historical and literary process of the 1950s.

Түйүндүү сөздөр: адабий процесс, адабияттагы өтмө катыштык, идеалдуу каарман, индивидуалдуу мүнөз, реалистик принцип, маданий фактор, көркөм котормо, роман, инсандык мамиле, жеке адамга сыйынуу, конфликтсиздик тарыхы, адабият, жазуучу, турмуш чындыгы ж.б.

Ключевые слова: литературный процесс, преемственность в литературе, идеальный герой, индивидуальный характер, реалистический принцип, культурный фактор, художественный перевод, роман, личностный подход, культ личности, «теория бесконфликтности», литература, писатель, правда жизни и др.

Key words: literary process, continuity in literature, ideal hero, individual character, realist principle, cultural factor, artistic translation, novel, personal approach, cult of personality, «theory of non-conflict», literature, writer, reality of life, etc.

Киришүү. Тарыхый-адабий процессти баалоо оңой-олтоң иш эмес. Көркөм сөз өнөрүнүн алгалаган кыймылын (поступательное движение) талдоо андагы чыгармалардын сюжети, образдарына, каармандарына гана баа берүү же процесстин өзүн гана мүнөздөө эмес, ошол диалектикалык кыймылды астыртан шарттап, анын негизги тенденцияларына таасирин тийгизген социалдык, маданий, коомдук-саясий, эстетикалык факторлорду да тастыктап ачуу деген сөз. Адабий өсүп-өнүгүүнүн мыйзамченемдүүлүктөрүн аныктоо дегендикке жатат. Дүйнө элдеринин адабияттарынын бардыгы

эле өзүнүн тарыхында тынымсыз алгалап өнүгүп отурган эмес. Эң керектүү социалдык-тарыхый шарттар, жагымдуу маданий кыртыш, ыңгайлуу коомдук атмосфера жок болуп кеткен кырдаалдарда адабият өнүкпөй калган мезгилдер болгон. Тескерисинче, жалпы адамзат улуу ренессанстык, гуманисттик идеялар менен шыктанып жашаган доорлордо адабият гүлдөп өскөн. Маселен, дүйнөлүк тарыхтагы Кайра жаралуу доорун (Эпоха Возрождения), орто кылымдагы Ренессанс доорун, кийинки романтизм мезгилин алалы. Ушул доорлор адамзатка Дантени, Сервантести, Шекспирди, Гётени,

Байронду бербедиби. Өзүбүздүн мисалдарга келсек, XIX кылымдын экинчи жарымындагы XX кылымдын башталышындагы падышалык колониализмдин шарттарында, сөз өнөрүбүздүн өнүгүшүнө шарттар түзүлмөк түгүл, кыргыз эли улут катары жок болуп кетүү коркунучу алдында турганы чындык болчу. Мына ошондуктан «Восхождение к зрелости» эмгегинде кыргыз профессионал адабиятынын жаралышы, өнүгүшү тууралуу, анын кайсы этабы жөнүндө сөз кылбасын, Теңдик Аскарров Кыргызстандагы жаңы коомдук-саясий, социалдык-экономикалык процесстин ойногон ролуна улам, улам басым коет: «Поэтому, когда мы говорим о формировании и развитии в республике современного искусства слова, об основных этапах становления образного сознания народа, то прежде всего имеем в виду теснейшую, диалектическую связь, существующую между общественно-политическими, социально-экономическими процессами и художественным мышлением, определяющую роль в этих взаимодействиях первых факторов» [1, 5-б.].

Макаланын максаты. XX кылымдын 50-жылдарындагы кыргыз адабиятынын өнүгүү мыйзамченемдерин Теңдик Аскарровдун кандайча аныктагандыгын ачып берүү.

Изилдөөнүн максаттары:

1. 50-жылдардагы адабий процессти үйрөнүү, изилдөө

2. Т. Аскарровдун илимий эмгектерин үйрөнүү жана талдоо

3. Т. Аскарровдун 50-жылдардын адабиятына карата адабий-эстетикалык көз караштарын, концепциясын аныктоо.

Изилдөө методу: анализ жана синтез.

Негизги мазмуну. Т. Аскарров 1950-жылдардагы адабий процеске келгенде да, анын өсүү темпине таасир кылган социалдык-саясий, маданий-эстетикалык, экономикалык шарттардын ролун көз алдыга тутууну унутпайт. Адабиятты адабият менен гана түшүндүрбөй, ага кеңири коомдук тарыхый контекстен карап, комплекстүү мамиле жасоо Т. Аскарровдун изилдөөчүлүк методологиялык ыкмасы экендигин дагы бир ирет белгилемекчибиз.

«Методология – теориялык жана практикалык иштерди уюштуруунун жана куруунун принциптеринин жана ыкмаларынын системасы», – деп С.А. Кабылова туура жазат [2, 16-б.].

50-жылдардагы кыргыз адабиятын Теңдик Аскарров мурдагы этаптардан айырмаланган өнүгүүнүн сапаттык жаңы баскычы катары мүнөздөйт. Чындыгында эле, адабий өнүгүүнүн бул этабында улуттук көркөм сөз өнөрүндө: поэзияда, прозада, драматургияда жаңы жетишкендиктер, айрыкча прозада жаңы эстетикалык секириктер болуп өткөн. Т.Аскарров төмөндөгүдөй концептуалдуу жыйынтык чыгарат: «Накапливавшиеся исподволь количественные наращения подготовили и привели к качественным изменениям, происшедшим в киргизской литературе в 50-х годах. Она переживала, как и вся советская художественная культура, новый этап интенсивного развития. XX съезд КПСС породил общественную атмосферу, благоприятствующую усилению творческой мысли» [1, 20-б.]. Бул цитатадан туура көз караш, туура аныктама гана эмес, Т. Аскарровдун адабиятчы катары да эстетик-философ катары да акыл-оюнун бийиктиги да байкалат. Цитатадан жаңы жетишкендиктер жаңы баскыч өзүнөн өзү жаралып, көктөн түшө калбастыгын, кезектеги өнүгүү өтмөкатыштыктын, уланмалуулуктун (закон преемственности) мыйзам ченеми аркылуу болорун, мурдагы акырындап топтолгон сандык көрсөткүчтөр жүрө-жүрө сапаттык көрсөткүчтөргө өтөөрүн көрүп турабыз. Мунун өзү даанышман ой жүгүртүүнүн өзү. Ырасында эле, 30-40-жылдардагы А. Токомбаевдин, Ж. Турусбековдун, Ж. Бөкөнбаевдин поэзиясы, Алыкул Осмоновдун новатордук поэзиясы болбосо, М. Элебаевдин реалистик прозасы, «Ажал ордуна», «Курманбек» сыяктуу драмалар жаралбаса, 50-жылдардын адабиятында сапаттык жаңы өзгөрүүлөр болуп өтөт беле? Таянар тамыры, суу ичкен булагы, азыктанган кыртышы жок туруп эле, кайдагы эле «Тоо арасында» романы, «Жамийла» повести, Мидин Алыбаевдин лирикасы, С. Эралиевдин «Ак Мөөрү» жарала койсун.

Т. Аскарлов сапаттык өзгөрүүлөр жөнүн-дөгү оюн жаңы нерсе мурункудан өнүп чыгат деген диалектиканын жобосуна таянып айтып жатат. Ошондой эле, Т. Аскарловдун бул жерде коомдук-саясий контексти эске алып турганы да туура. Адабият менен искусство коом турмушунда өтүп жаткан жаңылануу процесстеринен тышкары тура албайт. Адабияттын илгерилөөсү коом турмушунун илгерилөөсү, анын социалдык-экономикалык, маданий прогресси менен байланышта болот. Жеке адамга сыйынуучулукту сынга алган КПССтин XX съездин чыгармачылык акыл-ой үчүн ыңгайлуу атмосфераны түзгөндүгүн илимпоз бекеринен белгилеп жаткан жок. Т. Аскарловдун бул көз карашын профессор Динара Асакеева өзүнүн илимий эмгегинде ырастаган, толуктаган жана конкреттештирген десек жаңылышпайбыз: «И.В. Сталиндин каза болушу менен Совет мамлекетинде «Сталиндик культ личностун» каталыгын ачуу, репрессияланган инсандарды актоо иштери акырындап башталып, коом өзгөрүүгө кадам таштап, Хрущевдик «желаргы» доору келет. 1956-жылы 30-июнда КПСС БКнын (б) «Жеке адамга сыйынуу жана анын кесепеттери» деген Токтомдун кабыл алынышы менен Сталиндик культ личносту жок кылуу, репрессияга кеткен бейкүнөө инсандарды актоонун башталышына жол ачкан. Бул албетте, биринчи адабият менен маданиятка тиешелүү болуп, адабият өзгөрүү жолуна түшөт» [3, 518-б.].

50-жылдардагы көркөм өнүгүү жөнүндө сөз болгондо, Улуу Ата Мекендик согуштан алган зор тажрыйбасынын аркасында жана согуштан кийинки илим-билим, өнөр-жай, айыл чарбасы жагынан болгон экономикалык жетишкендиктердин натыйжасында адамдардын аң-сезиминин жана өзүн өзү аңдап түшүнүүсүнүн өскөндүгүн, дүйнө таанымынын кеңигендигин, эстетикалык табитинин жогорулагандыгын эске алуу керек. Элдин маданий деңгээлинин өйдөлөшү адабияттагы жаңы изденүүлөргө шыкак бербей койбогон. Т. Аскарловдун сөзү менен айтканда, кыргыз адамында калыптанган «жаңы маданий катмар», («новый культурный слой») акын,

жазуучулардын чыгармаларынын сапатына талаптарды күчөтө баштаган. Өсүшкө өбөлгө болгон шарт-жагдайга, чыгармачылыкка тоскоол болгон кээ бир догматикалык көз караштардын сындалып, жокко чыгарылышын да кошуу жөндүү. Согуштан кийин, 40-жылдардын экинчи жарымында, 50-жылдардын башында советтик философияда таптардын жоюлушуна байланыштуу совет коому карама-каршылыксыз тынч негизде өнүгөт деген антидиалектикалык постулат өкүм сүргөндүгү белгилүү. Мындан улам «Конфликтсиздиктин теориясы» деген догматика келип чыгып, мунун айынан адабиятта турмуштун карама-каршылыктарын жылмалап, «лакировкалаган», жалаң өндүрүштүк жетишкендиктерди шандантып көрсөткөн жалган пафостуу, схемалуу чыгармалар бүткүл совет адабиятын каптап кеткен. 1952-жылы 7-апрелде КПСС БКнын органы болгон «Правда» газетасынын баш макаласында «Конфликтсиздик теориясына» маркстык диалектикага каршы зыяндуу схоластика катары расмий түрдө партиялык сокку урулушу адабиятта турмуш чындыгын көрсөтүүгө жол ачкан. Т. Аскарлов дагы бир факторго көңүл бурат. Ал 50-жылдардагы кыргыз адабиятында пайда болгон жаңы сапаттык көркөмдүк баскычты улуттук маданияттын дүйнөлүк маданият менен болгон алака-катышынын активдешүүсү менен да байланыштырат. Бул процессте руханий көпүрө катары окумуштуу көркөм котормонун ролуна өзүнүн көз карашын билдирет: «Начавшееся разворачиваться в 30-х годах дело художественного перевода на киргизский язык произведений русской классической и советской литературы, мировой классики постепенно стало одной из важнейших частей всей культурной жизни народа. Поэтому можно утвердительно сказать, что художественный перевод имел исключительное значение в повышении мастерства писателей» – деп жазат Т. Аскарлов [1, 16-б.].

Котормо өзгөчө мааниге ээ болду деп Т.Аскарловдун жазып отурганы бекеринен эмес. Бир эле фактыга кайрылалы, 1949-51-54-жылдар аралыгында дүйнөлүк адабияттын

алпы Лев Толстойдун атактуу «Согуш жана тынчтык» эпопеясы С. Бектурсунов тарабынан кыргызчага которулуп 4 тому тең китеп болуп басылып чыгат. Ушуга удаа эле, ошол эле улуу котормочу С. Бектурсунов тарабынан Л. Толстойдун «Пейилдин оңолушу» («Воскресенье»), Т. Саманчин тарабынан «Анна Каренина» сыяктуу классикалык романдары кыргызчага которулуп жарыкка чыгарылган. Бул улуу чыгармаларды эне тилинде окуу кыргыз калемгерлери үчүн өзүнчө чоң мектеп болгон. 50-жылдарда өтө көп которулган башка дүйнөлүк жана советтик классиканы айтпаган күндө да, ошол мезгилде бир эле опера жана балет театрында байма-бай коюлуп турган «Евгений Онегин», «Пиковая дама», «Чио-чио-сан», «Кармен», «Бакчысарай фонтаны», «Ак куу көлү» сыяктуу жалпы адамзаттык чыгармалар не деген улуу маданий окуя болгон. Кыскасы, 50-жылдар Кыргызстандын маданий көтөрүлүүсүнүн жылдары болгон. Орустун жана дүйнөлүк көркөм казынанын классикасы элдин бүтүндөй маданий турмушунун органикалык бир бөлүгү болуп калган деп жогоруда жазган Т. Аскаровдун концепциясы абдан туура. Т. Аскаровдун концепциясын котормо боюнча адис, сынчы, адабиятчы Осмонакун Ибраимов төмөндөгүчө бекемдейт: «Жалпысынан 50-жылдар кыргыз котормосунун өнүгүш жолундагы өзгөчө учур болду. «Бийик өнөр» өр карап өсүп, нечен залкар чыгармалар кыргызчаланды. Котормо жалпы адабий процесстин ажырагыс составдык бөлүгүнө айланды. Бул кыргыз адабиятынын өсүп-өнүгүү, жетилүү тилкесине киргендигинин кашкайган белгиси» [4, 517-6.].

Жогоруда 50-жылдарда адабиятта болуп өткөн сапаттык өзгөрүүлөргө таасирин тийгизген айрым факторлорго карата Т. Аскаровдун көз караштары жөнүндө кыскача сөз болду. Эми ошол өзгөрүүлөрдүн кандай өзгөрүүлөр экендигин жана ал жаңылыктарды, кубулуштарды Т. Аскаровдун кандайча мүнөздөгөндүгүнө, аныктагандыгына, баалагандыгына окумуштуунун ой-пикирине жана концепцияларына токтололу. Адам-адабияттын башкы предмети. «Адабият-бул

адамтаануу» деп улуу М. Горький бекеринен айткан эмес. Бирок, саясатташкан адабиятты саясий аспектиден карасак, чын-чынына келгенде, советтик адабияттын негизги предмети жөн эле адам эмес, советтик адам болгон. Ал эми советтик адам – бул коммунизмдин моралдык кодексин алып жүрүүчү. Ал советтик кызыл массанын, социалисттик коллективдин, жумушчу-дыйкан табынын өкүлү, социалисттик өндүрүштүн алдыңкысы, таптык-партиялык кызыкчылыктарды жана жалпы массалык мүдөөлөрдү көтөрүп турган тип. Ал өзүнө өзү таандык эмес, массага, тапка, коммунага таандык. Советтик адамдын модели ушундай. Бул – социалдык заказ. Советтик жазуучу 1920-40-жылдарда көп учурда адамга ушундай идеологиялык чен-өлчөм менен мамиле жасап, каармандын расмий талапка ылайык келген нормативдүү жүрүм-турумун кооздоп жазып, андагы жеке индивидуалдуу сапаттарды эмес, социалдык типтүү сапаттарды даңазалап келгендиги жалган беле. Маселен, бир эле Н. Островскийдин «Болот кантип курчуду» романын карап көрсөк, анын башкы каарманы Павел Корчагин өзүнүн сүйгөн кызы Тоняга мындай дейт: «Тоня, мен баягы Павлуша эмесмин, эгер сен ойлогондой мен баарынан мурда сага, андан кийин барып партияга таандык болсом, анда жакшы күйөө боло албас элем. Мен баарынан мурда партияга, андан кийин гана сага таандык болууну каалар элем». Адамдын өзүнүн индивидуалдуу турмушун, жеке ой-сезимдерин, сүйүүнү, үй-бүлөнү баалуулук катары эсептебей, тыштагы идолдорго сыйынып калышы – өзүнөн өзү жатыркоо (самоотчуждение) деп аталат. Улуу гуманисттер коомдун мунарасы төмөнкүдөй схемада: личность – үй-бүлө – коллектив – мамлекет тартибинде курулуш керек деп эсептешкен. Ал эми советтик системада коомдун мунарасы тескерисинче. Мамлекет – партия – коллектив – үй-бүлө – личность тартибинде курулуп, мамлекет биринчи туруп калган. Эң биринчи баалуулук бул жерде, мамлекет, партия. Ошон үчүн кыргыздын сынчылары П. Балтин, Г. Нуров, Ж. Самаганов төмөнкүдөй деп жазып жатышат: «Жолдош Тазабек

Саманчиндин пикиринде жазуучунун чыгармасы патриоттук мааниде болбосо деле мыкты чыгарма болот имиш. Мындай деп айтыш барып турган антипатриоттук пикир болбогондо эмне болмок? Демек, Саманчин ВКП (б) БКнын советтик адабиятты элдин, мамлекеттин таламдарынан башка таламдар жок жана болушу мүмкүн эмес деген көрсөтмөсүнө каршы чыгып отурат» [5, 2-б.]. Кыскасын айтканда, тоталитардык мамлекетте, политологдор белгилегендей, сталиндик казармалык системада, анын адабиятында каарманга жекече индивидуалдуу мамиле эмес, мамлекеттик мамиле (государственный подход) үстөмдүк кылып турган. Ушундай шартта 50-жылдарда «Хрущевдук жазда» аз да болсо демократиянын желаргысы жүргөн. Ошондогу адабиятта жүргөн өзгөрүүлөргө карата Т. Аскарлов «Восхождение к зрелости» эмгегинде биринчи жолу «Социально-личностный взгляд», личностный подход деген жаңы түшүнүктү колдонуп отурат. Муну менен Т.Аскарлов адамга, каарманга үстөмчүл «мамлекеттик көз караштын» көркөм сферада «социалдык-личносттук көз карашка», демек, инсандык мамилеге орун бошото баштагандыгын белгилеп, 50-жылдарда кыргыз адабиятынын кээ бир алдыңкы өкүлдөрүнүн чыгармачылыгында адамга, каарманга мамиле жасоонун методунун, методологиясынын өзгөргөндүгүн көрө билген. Т. Аскарлов мындай тенденцияны төмөнкү ой жүгүртүүсү менен тастыктайт: «Социально-личностный-взгляд начал вытеснять рационалистическую заданность, приблизительность абстрактную обобщенность характеристик человека, его общественной психологической природы» [1, 20-21-б.]. Т. Аскарловдун бул оюн алдыңкы кыргыз жазуучуларынын социалисттик реализмдин оң каарман, алдыңкы советтик адам жөнүндөгү күн мурун түзүлгөн схемасына багытталбастан, адамга, каарманга инсандык жекече мамилесинин зарылдыгын туюнушу жана кишини көркөм сүрөттөөдө турмуш чындыгын көрсөтүүгө умтулушу катары түшүнөбүз. Т. Аскарлов адамга, каарманга социалдык-личносттук, инсандык мамиленин

ачык көрүнүшү катары, пендени анын реалдуу татаалдыгында көрсөтүүнүн өрнөгү катары, 50-жылдарда жарык көргөн Түгөлбай Сыдыкбековдун «Тоо арасында» реалисттик романын эсептеген. Жазуучунун өзүнүн рухунда жана аң-сезиминде, дүйнө кабылдоосунда өзгөрүү болуп өтмөйүн чыгармачылыгында да өзгөрүү болбойт.

Т. Сыдыкбековдун өзүнүн сөзүнө көңүл буралы, Т. Сыдыкбеков 1954-жылы минтип жазган: «Биз кадимки жандуу адамды көрсөтүүгө тийишпис. Мына ошондо жанагы алдын ала түзүлгөн схема боюнча курулган, кемчилик-кемтик дегенди билбеген идеалдуу каармандын таасирине караганда мунун таасири күчтүүрөөк болот» [6]. Бул сөздөр Т.Сыдыкбековдун көркөм аң-сезиминде, эстетикалык көз карашында бурулуш болуп өтүп, жазуучунун каарманды сүрөттөөдө идеологиялык моделге түздөнүүгө сын көз менен карап калгандыгын күбөлөп турат: Кадимки жандуу адамды көрсөтүү жөнүндөгү сөздөрү демейки риторика, кургак декларация эмес экендигин Т. Сыдыкбеков чынында эле «Тоо арасында» романы аркылуу далилдеп берген. «Тоо арасында» романы өзүнүн көркөмдүк күчү менен Сапарбай, Соке, Ыманбай, Калпакбаев сыяктуу кадимки турмуштагыдай жандуу тирүү образдары (Ыманбайдын образы ылакап болуп эл оозуна кирип кеткен), индивидуалдуу мүнөздөрү менен кыргыз адабиятынын даңкын союзга чейин чыгарган. 1958-жылы кыргыз адабиятынын декадасы учурунда «Тоо арасында» романы орус сынчы, адабиятчылары тарабынан жогору баага татыктуу болгон. Т.Сыдыкбеков «Тоо арасында» романынын ийгилигин төмөнкүчө түшүндүргөн: «Ар бир кишиде жакшы жагы бар, терс жагы да бар. Бирөөндө терс жагы көбүрөөк, оң жагы азыраак. Бирөөндө оң жагы бийигирээк да, терс жагы азыраак. Ошондуктан каарманды баштан-аяк терс кылып койгондо, анда жазуучу калпычы болот, же болбосо каарманды баштан-аяк сонун кылып койгондо дагы жазуучу турмуштун чындыгынан алыстап кеткен болот. Терс мүнөздүү каарманды жаман көрүп отуруп жаза албайм. Жаман көрүп отуруп жазсам, анын кыял-

жоругу, анын элеси жакшы ачылбайт. Аларды абдан жакшы көрүп отуруп жазамын. Маселен, Калпакбайды айтайын. Мен биринчи жолу «Тоо арасында» романын жазып, Калпакбайдын образын түзгөндө: ушуну абдан жек көрүп отуруп жазамын го, – деп ойлодум. Ошентсем ал Калпакбай оңбогур, одурандап, калпагын кийип алып менден алыстап бара жатат. Ошондо мен аны, анткенде болбойт экен? – деп кайра чакырып, кадимкидей эле тиги Сапарбайга ынагандай ынап, Сокени сыйлагандай сыйлап отуруп жаздым эле мага сырын ачты» [7, 442-443-б.]. Демек, «Тоо арасынын» ийгилигине эмне биринчи себеп болгон? Романдын ийгилигинин сыры баарынан мурда, жазуучунун каармандарга карата жасаган индивидуалдуу мамилесинде, Т. Аскарров жазгандай, сөз чеберинин тутунган «социалдык-личносттук көз карашында» Т. Сыдыкбековдун өзүнүн художниктик гуманизминде жаткан.

Корутунду. «Тоо арасынын» эстетикасына таянып, Т. Аскарров 50-жылдардагы улуттук адабияттын негизги сапаттык белгилери жөнүндө мындайча тыянак чыгарат: «Писателей привлекает острота угла художнического зрения, позволяющая мысли проникать в глубь явлений, исследовать их в разных пластах философского и исторического опыта общества. Характерными чертами литературного процесса становятся усиление поисков новых художественных средств, образов, показ духовной сложности человека, стремление преодолеть фотографически-бытописательскую узость и.т.д. Все это происходило на основе преемственности, обогащения накопленных художественных ценностей, дальнейшего развития всего самого лучшего, что было приобретено нашей литературой за все годы ее существования. Появление новых, в корне переработанных вариантов романов «Кен-Суу» (теперь «Среди гор») Т. Сыдыкбекова, «Кровавые годы» (теперь «Перед зарей») А. Токомбаева и др. Как раз и отразило движение киргизской литературы к новому качеству» [1, 21-б.].

«Тоо арасында» сыяктуу кеңири көркөм эпикалык чыгарманы жаратууда, адам тагдырларын сүрөттөөдө Т. Сыдыкбековго Лев Толстойдун таасири да тийбей койбогондугун жазуучунун төмөнкү сөзү байкатып турат: «Лев Толстойдун жер-сууну, кишинин кебете-кешпирин, кыял-жоругун элестеткен сүрөттөмөлөрүн окуганда, бул жазуучунун жазуучулук көрөгөчтүгүнө, жазуучулук баамына, байкоосуна таң каламын» [7, 315-б.]. Т. Сыдыкбековдун бул сөзүнөн улам Теңдик Аскарровдун жогорудагы жазуучулардын чеберчилигинин өсүшүндө көркөм котормонун ролу жөнүндөгү оюнун ырас экендигине ынанбай койбойбуз. 50-жылдары кыргызча чыккан Л. Толстойдун төрт томдук «Согуш жана тынчтык», «Пейилдин оңолушу» романдарын Т. Сыдыкбековдун дагы бир жолу өз эне тилинде кызыгып окугандыгы жана аларга таасирленгендиги көрүнүп турат.

Адабияттар:

1. Аскарров Т. Восхождение к зрелости / Т. Аскарров. – Фрунзе, «Кыргызстан», 1976. – 312 Б.
2. Кабылова С.А. Изилдөөчүлүк компетенттүүлүктү калыптандырууда илимий методдордун ролу // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2023. – № 3 (61). – С. 14-19.
3. Асакеева Д. Советтик идеология жана ХХ кылымдагы адабий-көркөм процесс / Д.Ж. Асакеева. – Б: «Улуу тоолор». – 675 Б.
4. Ибраимов О. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы / О. Ибраимов. – Фрунзе, «Илим» – 1987. – 615 Б.
5. «Кызыл Кыргызстан» газетасы. – 10-апрель, 1949. – 2-б.
6. Сыдыкбеков Т. Эң кичинекейлер, эң керектүүлөр / Т. Сыдыкбеков. – Кызыл Кыргызстан, – 12-сентябрь, 1954. 3-4-б.
7. Сыдыкбеков Т. Табылга / Т. Сыдыкбеков. – Бишкек, «Адабият». – 1991. – 546 Б.

Рецензиялаган:

Байгазиев С.О.,
филология илимдеринин доктору,
профессор,
КББАнын академиги